

GODLEVSKA ALLA, SHKLYARLYUDMILLA. *Theoretical aspects of social and every day culture of children with limited opportunities in the inclusive education context*

The purpose of this article is to present the theoretical aspects of social and everyday culture of children with disabilities in the inclusive education. It is characterized the meaningful part of the notions: "disability", "children with limited opportunities". The authors define the essence of the concept "inclusion", analyze the problem of inclusive education in Ukraine, as well as, the level of inclusion of children with disabilities in the educational environment. In addition, the article presents the importance of the establishments of inclusive education as the integrating space for forming the social and everyday culture of children with disabilities. The concept of "social culture", its rules and norms in the society, the peculiarities of the everyday culture and its manifestations in the environment are also well-studied.

Keywords: presence, participation, inclusion, limited opportunities, person with disabilities, culture, way of life, values, social culture, consumer culture, social consumer culture.

УДК 37.091.12:36-051

Капська А. Й.

ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – ОДНА ІЗ СКЛАДОВИХ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

В статті обґрунтовується взаємозв'язок соціальної педагогіки та соціальної роботи; розкриваються точки перетину в практичній сфері, а також вплив соціальної роботи на особливості вибору механізмів соціальної педагогіки. Водночас науковці наголошують на тому, що роль педагогіки в соціальній роботі диктує можливість використання сукупності педагогічних технологій. Окрім того, визначено складові педагогічних елементів у структурі діяльності соціального працівника. Особливості соціальної роботи диктують необхідність зв'язку з виховними принципами (гуманізації, взаємодії, самовдосконалення, самовиховання). Охарактеризовано функції соціальної роботи з педагогічним змістом: соціально-педагогічна, попереджувально-профілактична, діагностична, комунікативна, морально-гуманістична. Визначено професійні ролі соціального працівника, які відображають педагогічний потенціал – педагог, коректор, оцінювач, організатор.

Ключові слова: педагогічна компетентність, професійна компетентність, функції соціального педагога, професійні ролі, соціальний працівник, професійна діяльність.

Сьогодні, як ніколи раніше, науковцями і практиками визнано, що педагогічний компонент є невід'ємною складовою професійної діяльності

соціального працівника, хоча її місце і роль в соціальній роботі остаточно ще не визначені.

Так, скажімо, канадські вчені Л. Джонсон та Р. Маклелланд не вважають за доцільне включати педагогіку (чи соціальну педагогіку) до переліку наук, що є необхідними для соціальної роботи.

Російські вчені, зокрема, Г. Бурлака, П. Павленок, М. Фірсов, вважають педагогічну науку і її напрями обов'язковим компонентом професійної діяльності у соціальній сфері. Зокрема А. Капська доводить необхідність розширення і поглиблення розуміння педагогічного аспекту у соціальній роботі. При цьому педагогічний компонент, відображений у соціальній роботі має включати: особистісно-орієнтований підхід, що охоплює всю духовну сфери, всі проблеми фахівця, всі види її поведінки в соціумі; вивчення і налагодження педагогічних взаємовідносин з клієнтом; педагогічне стимулювання мотивацій у сфері соціальної роботи; аналіз конкретних соціальних ситуацій і поведінка людини в них тощо [1].

Деякі вітчизняні дослідники особливостей соціальної роботи (О. Карпенко, Л. Міщик) вважають роль педагогіки в соціальній роботі досить значною, оскільки вона представляє, значною мірою, сукупність соціально-педагогічних технологій. Окрім того, досить часто кожна професійна дія соціальних працівників супроводжується педагогічною роботою, особливо, при визначенні цілі й окресленні завдань.

Проте, незважаючи на різні підходи до суті даного питання, їх необхідність у соціальній роботі доводять як теоретичні дослідження, так і приклади практичної діяльності з різними групами клієнтів.

Педагогічний компонент соціальної роботи, залежить, перш за все, від її специфічного змісту. Практика засвідчує, що педагогічний зміст діяльності в різних соціумах визначається наявністю наступних педагогічних елементів:

- 1) формування гуманістичних цінностей, що відображають світогляд і позицію людини, яка готова до співпраці, уміє приймати і надавати допомогу іншим, при цьому соціальна робота орієнтується на усвідомлення власної позиції людей;
- 2) формування соціальних дій, умінь і навичок, в результаті чого людина, якій надається допомога, оволодіває прийомами самопомоги;
- 3) формування соціальної позиції, установок, що сприяють навчанню, праці, спілкуванню;
- 4) корекція поведінки і перевиховання людей, котрі цього потребують;
- 5) формування соціальної в особистості здатності до самовиховання як важливого педагогічного результату соціальної роботи [2].

Слід зазначити, що особливості соціальної роботи потребують також визначення принципів соціальної роботи, оскільки саме принципи дозволяють співвідносити теоретичні положення з практикою соціальної діяльності. Водночас деякі принципи соціальної роботи, виступаючи вихідним положенням і певним правилом діяльності соціального працівника, мають також педагогічний характер. Тому об'єктивно використані педагогічні принципи можна розділити на два типи *дидактичні* і *виховні*. Перші спрямовують діяльність соціального працівника,

оскільки соціальна робота може бути представлена як процес соціального навчання, у процесі якого людина оволодіває культурою, навичками соціальної поведінки, включається в матеріальні і суспільні відносини. У цьому випадку до дидактичних принципів соціальної роботи можна віднести: цілеспрямованість, системність і послідовність у формуванні знань, умінь; диференціації та індивідуалізації, що забезпечує ефективність соціального навчання; наочності і практичну спрямованість, за умови яких процес навчання стає більш доступним і дієвим.

Особливість соціальної роботи диктує необхідність органічного зв'язку з виховними принципами, зокрема, з такими: гуманізм, що відображає єдність довіри до людей одночасно з перевіркою і контролем; оптимістичну гіпотезу, яка передбачає наявність позитивного в людині при вирішенні завдань соціалізації, самовиховання і самовдосконалення; а також реалізація принципу колективної діяльності.

Окрім того, у соціальній роботі досить виразно простежується прояв принципів соціальної роботи, які диктують вибір технологічних засобів психолого-педагогічного впливу на клієнтів. До них можна віднести:

- системний підхід до аналізу й оцінки умов життєдіяльності клієнта та вибору форм і методів роботи;
- індивідуальний підхід до особистості клієнта;
- цілеспрямованість та адресність соціальної роботи;
- такт і терпимість у спілкуванні з клієнтами тощо.

Виходячи із того, що соціальна робота є поліфункціональним видом діяльності, то доцільно серед чисельних функцій, які визначаються вченими, назвати такі, що наповненні педагогічним змістом:

1) *соціально-педагогічна функція*, суть якої полягає у виявленні інтересів і потреб людей щодо включення їх у різні види діяльності та залученні до роботи з ними представників різних установ, організацій, окремих спеціалістів і менеджерів;

2) *попереджувально-профілактична функція*, яка передбачає надання різних видів послуг, допомоги і підтримки (в тому числі і соціально-педагогічної) тих людей, які попали в скрутну ситуацію, чи котрі слабо захищені, так і попередження різних негативних наслідків їх поведінки й діяльності (у даному випадку приводяться в дію в першу чергу і педагогічні механізми);

3) *діагностична функція* реалізується спеціалістом під час вивчення особливостей групи людей (сім'ї, референтної групи) чи окремої людини, міри впливу на них мікросередовища та визначення "соціального діагнозу";

4) *комунікативна функція* допомагає фахівцю налагоджувати контакти з тими людьми, які потребують тієї чи іншої допомоги чи підтримки, а також організації обміну інформацією;

5) *морально-гуманістична функція*, що спрямована на створення умов для достойного функціонування людини, групи, громади (де активно реалізуються проявляються педагогічні технології).

Якщо продовжити мову про педагогічні технології, то слід сказати, що в широкому полі діяльності соціального працівника є такі клієнти і їх проблеми, у вирішенні яких домінуючу роль відіграють саме такі технології:

- це стосується підлітків, які потребують літнього працевлаштування й оздоровлення, організації дозвілля, взаємодії з батьками, розв'язання конфліктів між підлітками і дорослими, попередження негативних впливів наркотиків, алкоголізму, бродяжництва;

- молодь, а серед них проблеми одиноких матерів, алкоголізму, подальшого навчання молоді, взаємовідносин з дорослими, попередження негативного впливу окремих дорослих з деструктивною поведінкою;

- молоді сім'ї, які мають свої проблеми: працевлаштування, незапланована дитина, відсутність навичок догляду за дитиною, невміння контактувати в новому мікросоціумі;

- багатодітні сім'ї, в яких проявляється небажання займатися вихованням дітей, негативні прояви у взаємовідносинах старших і молодших у сім'ї, проблема батьківського ігнорування дітей, відсутність культури батьків та відчуження дітей від сім'ї;

- інваліди, котрі прагнуть до рівноправної участі у життєдіяльності суспільства, попередження прояву байдужості до них людей, ліквідація соціальної самотності, підтримка у працевлаштуванні, навчанні, перепрофесіоналізації тощо.

Застосування різноманітних технологій у соціальній роботі може бути ефективними за певних педагогічних умов: доброзичливого ставлення до людини, прояву інтелектуального багатства, спілкування в мікросоціумі, доброзичливого і добровільного наставництва. Окрім того, у розвитку кожної особистості у процесі соціальної допомоги і підтримки істотну роль відіграє її особиста активність, продуктивність якої визначається досягнутим рівнем розвитку і характером діяльності. Причому діяльність, у яку включаються клієнти різних соціальних груп, має розвивальні і виховні впливи за умови її оптимальної складності і доступності.

Слід зазначити, що педагогічний компонент соціальної роботи відображається і в професійних ролях соціального працівника. При цьому, узагальнюючи характер діяльності і функціонал соціального працівника можна назвати низку соціальних ролей фахівця:

- *педагог*, він передає інформацію знання і водночас допомагає людям розвивати певні власні уміння;

- *коректор* поведінки, якій працює над тим, щоб внести зміни у поведінкові стереотипи клієнта, навички і сприйняття людей чи груп;

- *оцінювач*, коли соціальний працівник об'єктивно оцінює проблеми людей, груп, громад, допомагає їм прийняти виправдане рішення до дій;

- *мобілізатор* (організатор), який дбає про впровадження соціального проекту, дій людей і самого індивіда, активізує певні групи чи соціальні інститути для вирішення проблем.

Реальна практика свідчить, що соціальний працівник бере активну участь у співпраці з соціальним педагогом, особливо це досить виразно простежується в освітній системі, де фахівець дбає про матеріальне і соціальне становище учнів із

«групи ризику», захист прав дітей (національних меншин, біженців, переселенців, тих, хто зазнав насилля тощо).

Ще одним із напрямів діяльності соціальних працівників у системі освіти є соціальна робота у вищих навчальних закладах. У даному випадку об'єктами соціальної допомоги і підтримки є студенти з малозабезпечених сімей, котрі потребують тимчасового працевлаштування; молоді люди з різними відхиленнями у здоров'ї; студенти-сироти; студенти із багатодітних сімей; студенти, котрі мають дітей та ін.

Таким чином, соціальний працівник у сфері освіти має не лише виконувати місію реабілітолога, але й ініціювати в ній процес соціальної превенції, збагачуючи навчально-виховні системи освітніх установ новітніми соціальними технологіями.

Сьогодні домінуючою моделлю державної соціальної служби, яка створена для вирішення різних проблем сім'ї, є центри соціальної допомоги, які надають широкий спектр соціальних послуг, у тому числі і педагогічні послуги:

- педагогічна допомога дітям у захисті їх інтересів;
- консультативна допомога батькам і дітям;
- практична допомога в організації домашньої освіти дітей-інвалідів;
- навчання батьків організувати навчання на ігрову чи розвивальну діяльність дітей-інвалідів;

До речі, застосування педагогічних знань і технологій в соціальній роботі не обмежується сферою освіти і роботою з сім'ями та дітьми, оскільки не можна ігнорувати складову соціальної діяльності і в роботі з людьми «третього віку» (люди похилого віку). Соціальний працівник за допомогою педагогічних технологій може сприяти створенню умов для подальшого розвитку особистості, оволодінню і закріпленню цінних життєвих навичок, допомогти в реалізації людьми похилого віку їх соціальних ролей.

Особливим пакетом знань і технологій має володіти соціальний працівник в умовах роботи в пенітенціарній системі, а цілі його роботи полягають в наступному: надання допомоги людям позбавлених волі усвідомити необхідність у зміні своєї долі, в аналізі своїх протиправних вчинків, у корекції поведінки, у формуванні певних навичок поведінки в новому соціумі.

Отже, як бачимо, педагогічний компонент посідає помітне місце в соціальній роботі як на теоретичному, так і на практичному її рівні. Це, без сумніву, проявляється в педагогічному змісті і принципах соціальної роботи, функціях і ролях соціальних працівників, у застосованих ними технологіях і у використанні педагогічних знань, умінь і навичок у різних сферах соціальної діяльності.

Не дивлячись на те, що названі педагогічні складові соціальної роботи, педагогічну компетентність соціального працівника не можна ототожнювати з компетентністю професійного педагога. Це пов'язане з тим, що зміст і завдання професійної діяльності соціального працівника і власне педагога мають певну специфіку, а тому характеристики їх компетентності не можуть бути ідентичними. Адже педагогічна компетентність спеціаліста соціальної роботи є

лише частиною його професійної компетентності, її підструктури, поряд з іншими складовими компетентності.

При такому підході одиницею педагогічної компетентності можна вважати розв'язання педагогічної ситуації чи вирішення педагогічного завдання. Вирішити завдання - це значить спроектувати (усно чи письмово) орієнтовно основну діяльність у вигляді прогнозу, а потім виконати цю діяльність. Всі завдання, що реалізуються в будь-якій педагогічній ситуації, в діяльності соціального працівника в тій чи іншій мірі є завданнями соціально-педагогічного управління і допомоги клієнтам в організації їх розвиваючої діяльності, в їх позитивній самореалізації.

Оскільки будь-яке педагогічне завдання може бути виконане ефективно лише за допомогою адекватної технології, то наявність конструктивних і розвиваючих умінь у структурі педагогічної компетентності соціального працівника потребує необхідності оволодіння спеціалістом педагогічною технологією, яка сприймається і як «чітке наукове проектування і точне відтворення педагогічних дій, що гарантують успіх» [3, с. 330]; і як «система педагогічних знань, покликана допомагати у вирішенні як стратегічних, так і тактичних завдань, і яка реалізується на практиці через систему технологій та оптимальних дій» [4, с. 17]; і як «система прийомів, спрямована на вирішення окремих типових педагогічних завдань» [5, с. 28].

Вивчення емпірики дозволяє сказати, що в даному разі в якості елементів педагогічної технології можна назвати:

- *педагогічну оцінку*, функціями якої є формування соціальним працівником типу ціннісного ставлення до світу, стимулювання діяльності на засвоєння цього ставлення, корекція можливих відхилень у процесі самостійного виробу ставлення;

- *педагогічну вимогу*, яка необхідна для залучення клієнтів до діяльності, включення їх в діяльність і привчання до діяльності ;

- *інформативний вплив*, який забезпечується розширенням понятійного знання, що активізує суб'єкта, наповнює спілкування проявом позиції, що ілюструє варіант поведінки, спонукає до індивідуальних проявів у вчинках;

- *педагогічний конфлікт*, спрямований на подолання суперечностей у спілкуванні двох суб'єктів, що веде до саморегуляції кожного із них і здійснюється через функції: усунення психічної напруги, визначення позиції, вибір рішення;

- *педагогічне спілкування*.

Названі елементи педагогічної технології знаходять своє застосування в діяльності соціального працівника, а отже, на нашу думку, мають бути включені у зміст педагогічної компетентності спеціаліста соціальної сфери.

Враховуючи те, що педагогічна компетентність є лише частиною професійної компетентності соціального працівника, доцільно визначити, що спеціаліст соціальної сфери повинен володіти досить різноманітним спектром педагогічних знань, іноді навіть ширшими, ніж професійний педагог. Так, окрім знань загальної педагогіки, спеціалісту соціальної роботи необхідно володіти знаннями і з вікової педагогіки (не лише дітей, підлітків), із особливостями

педагогічного впливу на дорослих і людей похилого віку; і володіти знаннями і технологіями кондуктивної педагогіки (яка вивчає особливості виховання й навчання інвалідів).

Таким чином, зміст педагогічної компетентності, як і професійної, є різним для різних видів діяльності, оскільки він визначається тими проблемними ситуаціями і завданнями, які спеціаліст вирішує в реальній практиці.

Говорити про наявність і рівень педагогічної компетентності фахівця соціальної роботи можна, на нашу думку, за такими критеріями, як когнітивний, діяльнісний, комунікативний, позиційний. Показниками перших трьох критеріїв виступають відповідні знання й уміння. Суб'єктивним інтегрованим показником наявності педагогічної компетентності є педагогічна позиція фахівця соціальної роботи, яка визначається педагогічною спрямованістю особистості, установкою на використання педагогічних технологій у професійній діяльності та впевненістю в досягненні бажаного результату.

Слід зазначити, що однією із функцій соціального працівника є виконання педагогічно-орієнтованої діяльності, що сприяє орієнтації клієнта щодо його спроможності самостійно вирішувати свої життєві проблеми, що, безперечно, пов'язане з розвитком певних особистісних якостей. Це, у свою чергу, диктує необхідність володіння особистісно-розвиваючими стратегіями педагогічної взаємодії, знаннями про основні правила етики педагогічного спілкування, та про їх основні психологічні характеристики.

Таким чином, аналіз практики професійної підготовки соціальних працівників засвідчує той факт, що при збереженні взаємозв'язку педагогічного аспекту підготовки і професіоналізму фахівців соціальної сфери, на жаль, не завжди простежується їх органічне поєднання. Тому в подальшому доцільно звернути увагу на те, щоб усунути дублювання матеріалів навчальних курсів, створити систему і неперервність у розвитку професійної компетентності майбутнього соціального працівника з урахуванням специфіки професійної діяльності. Такий підхід потребує педагогізації процесу професійної підготовки соціальних працівників, з урахуванням її практичного характеру, оскільки, на думку вчених, педагогічний аспект лише тоді входить у професійний фонд майбутніх соціальних працівників, стає її переконаннями, принципами, правилами, коли вони поєднуються з практичною діяльністю.

Використана література:

1. Капська А. Й. Соціальна робота: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
2. Основы социальной работы: Учебник / под редакцией. П. Павленка. - М.: ИНФРА-М, 1997. – 368 с.
3. Педагогика: Учебное пособие / В.А. Слостенин и др. - М.: Школа-Пресса, 1998. - 512 с.
4. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии, учебно-практическое пособие. - М.: «РОСПЕДАГЕНСТВО», 1997. – 176 с.
5. Поляков С.Д. Психопедагогика воспитания. - М.: Новая школа, 1996. – 160 с.

КАПСКАЯ АЛЛА ИОСИФОВНА. Педагогическая компетентность - одна из составляющих в структуре профессиональной компетентности социального работника.

В статье обосновывается взаимосвязь социальной педагогики и социальной работы; раскрываются точки пересечения в практической сфере, а также влияние социальной работы на особенности выбора механизмов социальной педагогики.

В то же время ученые отмечают, что роль педагогики в социальной работе диктует возможность использования совокупности педагогических технологий. Кроме того, определены составляющие педагогических элементов в структуре деятельности социального работника. Особенности социальной работы диктуют необходимость связи с воспитательными принципами (гуманизации, взаимодействия, самосовершенствования, самовоспитания).

Охарактеризованы функции социальной работы с педагогическим содержанием: социально-педагогическая, предупредительно-профилактическая, диагностическая, коммуникативная, морально-гуманистическая. Определены профессиональные роли социального работника, которые отражают педагогический потенциал - педагог, корректор, оценщик, организатор.

Ключевые слова: педагогическая компетентность, профессиональная компетентность, функции социального педагога, профессиональные роли, социальный работник, профессиональная деятельность.

KAPSKA ALLA. Pedagogical competence in one of the constituent in the structure of professional competence of a social worker

The relationship between social pedagogy and social work is substantiated in the article; the points of intersection in the practical sphere are revealed, as well as the influence of social work on the peculiarities of choosing the mechanisms of social pedagogy.

At the same time, the scientists emphasize that the role of pedagogy in social work dictates the possibility of using a combination of pedagogical technologies. In addition, the constituents of the pedagogical elements in the structure of the social worker's activity are determined. The particularities of social work dictate the connection necessity with educational principles (humanization, interaction, self-completion, self-education).

The functions of social work with pedagogical content are characterized: socio-pedagogical, anticipatory and preventive, diagnostic, communicative, moral and humanistic. The professional roles of the social worker are determined, which reflect the pedagogical potential - teacher, proofreader, appraiser, organizer.

Key words: pedagogical competence, professional competence, functions of a social pedagogue, professional roles, a social worker, professional activity.